

Іванна Громівчук,

викладач кафедри міжнародного права

Інституту міжнародних відносин

Національного авіаційного університету

УДК 341.231.14:343.9:323.285 (045)

Міжнародна кримінологія тероризму: стан і перспективи захисту прав людини в умовах боротьби з тероризмом

Посилення ролі і питомої ваги міжнародної злочинності у міжнародному житті та зростання загроз міжнародному миру і безпеці, що йде від такої злочинності, до рівня катастрофічності, піднімає дедалі більше питань до ефективності міжнародного права. Одним із міжнародних злочинів, що зайняв вагоме місце на вершині піраміди міжнародної злочинності, є злочин тероризму. То ж небезпідставно робота з протидії цьому злочину в рамках міжнародного права триває досить давно, а розробка поняття «тероризм» є одним із найскладніших завдань сучасного міжнародного права та міжнародного співтовариства. Проте, незважаючи на досить великий та прицільний універсальний правовий режим боротьби з тероризмом, що складається з 16 антитерористичних конвенцій та ряду резолюцій Ради Безпеки, а також значну правову антитерористичну базу на регіональних і національних рівнях, ескалація злочину тероризму продовжує мати місце. У зв'язку з цим, сучасна міжнародно-

правова доктрина поставила під сумнів ефективність міжнародного антитерористичного права.

У той же час доведено, що злочинність, будучи соціальною системою, має таку характеристику, як її розвиток при похибках боротьби з нею [1, с. 128]. Так, В. В. Лунєєв визначив, що низька ефективність боротьби з тероризмом є досить терогенною [2, с. 231], а професор Колумбійського університету Ф. Танненбаум, започаткувавши т.з. теорію стигми, довів, що неправильне реагування суспільства на злочини є одним із найзначніших криміногенних факторів [3, с. 351]. Тому наявність суттєвих похибок у міжнародному праві у сфері боротьби з тероризмом має свої негативні наслідки: поперше, ці похибки не тільки провокують ескалацію тероризму, але й, (і це по-друге), призводять до вчинення нових злочинів при спробах боротьби з ним, породжують іншу криміногенність – криміногенність, яка під час боротьби з тероризмом поступово формується в такій «чутливій» сфері

міжнародного життя, як дотримання прав та свобод людини.

Серйозні порушення прав людини, що мають місце в умовах боротьби з тероризмом (користуючись термінологією М. С. Таганцева, мають місце «помста і розплата») є свідченням того, що ігнорується закон причинності як закон усіх кінцевих явищ [4, с. 75]. На базі цього, основною рекомендацією основ нормотворення для ефективної боротьби з тероризмом і одночасного посилення захисту прав людини і народів слід вважати охоплення міжнародно-правовим регулюванням тероризму у всіх аспектах формування та дії його злочинного механізму. Так, відомий німецький вчений Г. Єгер ще в 1967 р. зарахував злочин тероризму до однієї з форм колективної деструктивності та до ряду тих питань, якими повинна займатися кримінологія [5, с. 99-100]. Такі дослідження, безумовно, проводилися, але ті дві проблеми, які нас цікавлять, які є вкрай актуальними на сучасному етапі та мають очевидний корелятивний зв'язок, досліджувалися окремо. Тобто, одні дослідники вивчали злочин тероризму з позицій кримінології, інші – звертали увагу на проблему дотримання прав людини в контексті тероризму. Тому метою цієї статті є проаналізувати, яким чином детальне належне кримінологічне вивчення тероризму може сприяти вирішенню проблеми прав людини на всіх рівнях злочинного механізму тероризму, і яким повинно бути це кримінологічне дослідження.

Отже, перш за все, слід вказати, що феномен тероризму (як і феномен міжнародної злочинності загалом), будучи надзвичайно важливим питанням у житті міжнародного співтовариства, у той же час протягом більшої частини ХХ ст. залишався поза межами серйозних кримінологічних досліджень. Як зазначає Н. А. Зелінська, політичне значення багатьох питань, пов'язаних із міжнародною злочинністю, слугувало виправданням для виключення її з кола криміноло-

гічних проблем [5, с. 96]. Проте, з кінця 1960 – початку 1970 років інтерес до питань міжнародної злочинності, а особливо до злочину тероризму, суттєво виріс. Однак, вчені вказують, що незважаючи на наявність численних робіт, присвячених тероризму як всесвітній проблемі, ці роботи характеризуються нестачею аналітичної послідовності, популярністю публіцистичного висвітлення проблеми, політичною заангажованістю та, відповідно, не дають достатнього уявлення про це явище [5, с. 97-98].

Справа в тому, що сучасна кримінологія, застосовуючи в основному методи, що ґрунтуються на кримінально-правових оцінках власне терористичного діяння, а також факторів та обставин, що його спричинили, отримує відповідні результати, які пов'язані з безпосередніми вторинними чинниками і причинами тероризму, такими як: джерела фінансування терористичних груп, контрабандні канали з постачання зброї, зв'язок з наркобізнесом тощо. Все це породжує міжнародні норми та міжнародні акти другорядного впливу, які не націлюють на вирішення проблеми, а найпевніше відволікають від опрацювання сутнісних норм міжнародного права, спрямованих на усунення злочинних механізмів глобального характеру. Ключова причина цього полягає у тому, що міжнародне співтовариство пішло шляхом перейняття «європейського» досвіду боротьби з тероризмом асоціального походження. Як відомо, «європейський» тероризм 70-х років полягав у вчиненні терористичних актів. Природа тероризму вважалася очевидною. Не порушуючи канонів «суспільства рівних можливостей», вона ідентифікувалася з радикалізмом і екстремізмом певних політизованих угруповань і осіб на кшталт «Червоних бригад» (Італія), ЕТА (Іспанія), Фракції червоної армії, Баадер-Майнхофф (Німеччина), «Аксьон директ» (Франція) та ін. Саме на підставі такої оцінки тероризму і розгорнулася боротьба міжнародного

співтовариства з ним, у тому числі у міжнародно-правовій сфері. Як наслідок, всі антитерористичні конвенції спрямовані на регулювання такого злочину як терористичний акт, але не злочину тероризму як явища, котре розгорнулося на сучасному етапі розвитку міжнародного співтовариства та базується на глобальному соціальному конфлікті. Так, зважаючи на важливість мотиваційної складової у формуванні злочинної поведінки (яка в тероризмі тісно пов'язана з дотриманням прав людини та народів), як, скажімо, можна серйозно ставити питання про організацію боротьби з тероризмом, відверто демонструючи зневагу в міжнародно-правовому акті до «міркувань політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного або якогось іншого характеру» [6, с. 9], які лежали б в основі злочинів терористичного характеру? У зв'язку з цим, наполягаємо на конструюванні норм міжнародного антитерористичного права таким чином, щоб своєю впливом вони повною мірою охоплювали витoki, причини, а також умови, які сприяють виникненню та ескалації тероризму. Така позиція підтримана багатьма науковцями [2, с. 238; 7, с. 191; 8, с. 10].

Для цього міжнародне право потребує допомоги кримінології, однак кримінології не «загальної», а міжнародної, котра, досліджуючи генезис терористичної злочинності, на відміну від «загальної» кримінології, повинна зосереджувати зусилля не лише на пошуку шляхів і методів боротьби з тероризмом як таких, але і створювати науково-дослідницькі можливості для визначення умов глобального соціального консенсусу [1, с. 17]. Потреба міжнародної кримінології у боротьбі з міжнародною злочинністю визнана багатьма вченими-міжнародниками, а в Американській асоціації кримінології, наприклад, вже багато років існує відділ міжнародної кримінології.

У рамках «терористичної» тематики, слід вказати, що існує також

пропозиція відгалуження або виокремлення як наряду науки кримінології міжнародної кримінології тероризму. Ця пропозиція належить відомому українському юристу-міжнароднику В. Ф. Антипенку, і аргументується тим, що визріла потреба у такій кримінології, яка, зважаючи на специфіку і масштабність загрози тероризму, була б здатна адаптуватися до міжнародного характеру проблем терористичної злочинності, «сформуватися» під її специфіку та проникнути в соціальний зміст процесів, на яких ґрунтується тероризм [1, с. 150]. Зміст міжнародної кримінології визначається тим, що дослідження основної стратегічної детермінації міжнародних злочинів і, зокрема тероризму, вона здійснює передусім через аналіз функціонування міжнародного співтовариства як цілісної суспільної системи у всьому конгломераті взаємозв'язків і взаємовпливів її елементів і пошуку серед них тих сполучень та ситуацій, які утворюють причини й умови для міжнародної злочинності. З точки зору прав людини, це надзвичайно важливо, адже у попередніх роботах автором визначено, що існує тісний зв'язок між утворенням чинників для виникнення та ескалації тероризму в умовах сучасного глобалізованого світу та дотриманням права народів на розвиток [9, с. 213-216].

Варто вказати, що практика міжнародного життя вказує на те, що така міжнародна кримінологія поступово пробиває собі шлях, ознаки її присутності відчуються. У політиці це проявляється, зокрема, через саміти «вісімок», «двадцятки», «тридцятки» найбільш розвинутих держав, де основним питанням порядку денного є проблема бідних регіонів планети та заходи зі здолання зубожіння регіонів «третього світу», усунення деформацій у міжнародній економіці, пошук відповідних мегаекономічних і мегасоціальних проєктів [1, с. 227]. У праві визнання потреби у міжнародній кримінології також має свою історію. Щонайменше, відносно теро-

ризму відчутний міжнародно-кримінологічний доробок був зроблений ще в 1972 році на 27-й сесії ГА ООН, на якій Генеральний Секретар ООН Курт Вальдхайм чітко вказав, що складне явище тероризму було б нерозумно розглядати поза контекстом причин, які його породжують і що у багатьох випадках причиною тероризму є крайній ступінь бідності, безвиході, страждань та відчаю, який спонукає людей жертвувати людськими життями, включаючи свої власні, у прагненні добитися корінних змін». У 70-х рр. ХХ ст. ООН досить впевнено займала позицію про те, що тероризм процвітає в умовах відчаю, приниження, убогства, політичного гноблення, екстремізму і порушень прав людини. Доказом цієї позиції слугує Резолюція ГА 32/147 1977 р., яка називалася «Заходи з запобігання міжнародного тероризму, який загрожує життю невинних людей або призводить до їх загибелі, або ставить під загрозу основні свободи, а також вивчення корінних причин цих форм тероризму і актів насильства, які виникають з убогства, безвихідності, бід та відчаю і спонукають деяких людей жертвувати людськими життями, включаючи і свої власні, у прагненні добитися радикальних змін». Сама назва цієї резолюції уже містить чітку вказівку на соціальні причини тероризму і необхідність їх вивчення. До таких причин Спеціальним комітетом з міжнародного тероризму наряду з таким, що суперечить Статуту ООН застосуванням сили, агресією, політикою геноциду віднесено також соціальну та економічну несправедливість, порушення прав людини, бідність, голод, злидні, страждання та ін. Генеральна Асамблея ООН неодноразово (в резолюціях 42/159 від 1 грудня 1987 р., 44/29 від 4 грудня 1989 р., 46/51 від 9 грудня 1991 р.) зверталася із закликом до держав та органів ООН сприяти поступовій ліквідації корінних причин міжнародного тероризму, приділяючи «особливу увагу всім ситуаціям, включаючи колоніалізм, расизм

та ситуації, пов'язані із масовими і грубими порушеннями прав людини та основних свобод, а також ситуації, що склалися у результаті іноземного панування і окупації, які можуть викликати міжнародний тероризм й поставити під загрозу міжнародний мир та безпеку» [2, с. 145]. На жаль, через декілька років ця тенденція в рамках ООН втратилася, так і не знайшовши відбиття у нормах міжнародного права.

Слід звернути увагу на те, що тероризм формується у взаємодіях міжнародної сфери і є продуктом міжнародних чинників. Безумовно, проблеми несправедливого розподілу у міжнародному співтоваристві ресурсів, технологій та благ аналізуються та досліджуються соціологами, економістами, політологами та іншими фахівцями науки і міжнародної практики. Але предметом цільової кримінологічної науки міжнародної спрямованості процеси та фактори глобального рівня, які утворюють умови і причинність для злочинності держав-націй ще не стали. Оскільки соціальна несправедливість сучасності для різних держав, соціальних груп і індивідів за багатьма ознаками формується у просторі міжнародних політичних і економічних відносин, то лише в рамках міжнародної кримінології з'являється можливість виявити та обґрунтовано запропонувати до криміналізації процеси і фактори державної поведінки, які створюють та дають розвиток такому викривленому світу. Діяння, які утворюють основну, первинну, продуквану глобалізацією криміногенність (в рамках нашого дослідження ми акцентуємо увагу на глобальному порушенні прав людини та народів) у чинній правоохоронній сфері не піддаються відповідній криміналізації, і в більшості випадків залишаються поза активним регулятивним впливом міжнародного кримінального права, міжнародного права збройних конфліктів, міжнародного економічного права, міжнародного права міжнародної відповідальності та інших галузей міжнародного права.

Реалізувати криміналізацію причин та умов тероризму та охопити увесь комплекс порушень прав людини в рамках явища-злочину тероризму може допомогти конфліктологічний підхід у міжнародно-правовому регулюванні боротьби з тероризмом [10, с. 1-20], який дає ключ до визначення тероризму як уособлення протиборства великих соціальних груп цивілізаційного масштабу внаслідок відмінності їхніх корінних інтересів. Він, таким чином, повністю заперечує помилковий підхід, за яким тероризм визначається як продукт діяльності купки відірваних від соціуму екстремістських угруповань різноманітного ідеологічного, релігійно-етнічного та іншого походження. Пізнання конструкції такого глобального терористичного конфлікту відкриває можливість для адекватної міжнародно-правової оцінки складових тероризму, котрі кваліфікуються у праві як елементи складу міжнародного злочину тероризм [1, с. 241]. «Конфліктологічна» заслуга тероризму в тому, що як сигнал крайньої форми він вказує на кричущу ситуацію з правами людини і народів, що набула катастрофогенного характеру. І саме права людини та народів можуть стати спільним загальнопланетарним інтересом для сторін у вирішенні глобального терористичного конфлікту.

На рівні міжнародного антитерористичного права криміналізувати причини та умови тероризму та охопити увесь комплекс порушень прав людини в рамках явища-злочину тероризму можна на базі міжнародно-правової кваліфікації тероризму, основу якої становить сукупний суб'єкт складу цього міжнародного злочину, що «представляє» протиборчі у терористичному конфлікті сторони [11, с. 119]. Сукупний суб'єкт відображає соціальний механізм виникнення та дії тероризму як продукту деформацій життєдіяльності міжнародного співтовариства. Ця конструкція розроблена професором В. Ф. Антипенком і відповідає ідеї визначення міжнародного окремим

суб'єктом міжнародного права [1, с. 232].

Сукупний суб'єкт складу тероризму як правова категорія цілком гармонізується з такою соціальною (конфліктологічною) категорією, як сукупний суспільний інтерес, яким є світопорядок, безпека (виживання) людства, а, отже, і права людини. У форматі ж правового регулювання боротьби з тероризмом зазначена категорія утворює основу міжнародно-правового антитерористичного механізму, здатного надавати регулюючу дію, що блокувала б тероризм у всьому комплексі його багатомірної природи, не обмежуючись націленістю права на придушення лише терористичних актів. Таким чином, важливо, що усвідомлення конструкції такого глобального терористичного конфлікту, особливо її суб'єктивної складової, відкриває можливість для адекватної міжнародно-правової оцінки елементів тероризму, що знайшли відповідну кваліфікацію у праві як елементи складу міжнародного злочину тероризм. Сукупний суб'єкт дає бачення порушення прав людини обома сторонами соціального конфлікту, який лежить в основі тероризму.

Важливо, що міжнародна кримінологія та конструкція сукупного суб'єкта злочину тероризму дають можливість «вивести» державу з тіні у сфері причинності міждержавної злочинності й надати тим самим предметності міжнародному кримінальному праву. Ефективність такої пропозиції у рамках нашого дослідження ми бачимо у тому, що така кваліфікація злочину тероризму дасть можливість для того, щоб кримінальна репресія вживалася не лише до тих, хто встановлює вибухові прилади чи захоплює літаки (тобто виключно фізичних осіб), але й витікала б з відповідальності держав: по-перше, тих, які в умовах глобалізованого світу створили умови для потужної соціально-економічної поляризації та порушили реалізацію права на розвиток, і відповідно – створили підстави для опору, у рамках якого й

виникає злочинна терористична діяльність з вчинення терористичних актів; по-друге, тих, на території яких безперешкодно функціонують терористичні організації, в результаті діяльності яких порушується основоположне право – право на життя; і, по-третє, тих, які у відповідь на терористичні акти та з метою захисту своїх суспільств від терористичної загрози також вдаються до масових порушень прав людини. Очевидно, що така конструкція суб'єкта тероризму, з однієї сторони, зможе суттєво зменшити конфліктогенність навколо тероризму, що суттєво звужує базу порушення прав людини. З іншої, – дати імпульс до міжнародно-правового впливу на злочин тероризму з допомогою інституту кримінальної відповідальності держави, що не обмежується націленістю лише на кримінальну відповідальність фізичних осіб, а значить зменшить ризик порушення прав людини в умовах боротьби з тероризмом.

Таким чином, очевидно, що сучасне міжнародне право заради досягнення ефективної боротьби з тероризмом потребує детального кримінологічного дослідження останнього. Проте, це дослідження мусить мати «міжнародний вимір» та здійснюва-

тися на основі характеристик тероризму як явища глобального і продукту діяльності міжнародного співтовариства, а не обмежуючись лише канонами «загальної» кримінології та зрівняння злочину тероризму зі злочином терористичного акту. У рамках виключно такого кримінологічного дослідження тероризму проявиться значний потенціал вирішення проблеми захисту прав людини в контексті тероризму. Цей потенціал полягатиме у тому, що: по-перше, це сприятиме дотриманню прав народів та людини, порушення яких є вагомим детермінантом виникнення та ескалації тероризму; по-друге, до уваги братиметься мотивація осіб, причетних до терористичної діяльності, а значить – підвищиться рівень захисту цих осіб на справедливий судовий розгляд; по-третє, вектор боротьби буде націлений не лише на останній і далеко не вирішальний ланцюг тероризму (організаторів та виконавців власне терористичних актів), але й на сутнісну ланку цього складного злочину – деструктивні фактори системи світового господарства – а, отже, зменшиться ймовірність порушення прав людини в умовах боротьби з тероризмом.

Список використаних джерел

1. *Антипенко В. Ф.* Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму / В. Ф. Антипенко: монографія. – О.: Фенікс, 2011. – 320 с.
2. *Лунев В. В.* Общие проблемы терроризма / В. В. Лунев // Міжнародна кримінологія: стан і перспективи: зб. матеріалів круглого столу, 26 лютого 2010 р. : доповіді. – О. : Фенікс, 2010. – С. 141 – 249.
3. *Tannenbaum F.* The Dramatization of Evil / F. Tannenbaum // *Perseption in Criminology*. – L., 1975. – P. 345 – 359.
4. *Таганцев Н. С.* Русское уголовное право. Часть общая: [лекции]: в 2 т. / Н. С. Таганцев. – [2-е изд.]. – СПб.: Гос. Тип, 1902. – Т.1. – 823 с.
5. *Зелинская Н. А.* Международная преступность как предмет криминологических исследований / Н. А. Зелинская // Міжнародна кримінологія: стан і перспективи : зб. матеріалів круглого столу, 26 лютого 2010 р. : доповіді. – О. : Фенікс, 2010. – С. 96 – 116.
6. *Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма.* Утверждена резолюцией 49/60 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1994 года // *Международно-*

правовые основы борьбы с терроризмом: Сборник документов / Составитель В. С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С.7 – 12.

7. Рыжов И. Н. Прогнозирование терророгенности социальных систем в контексте международно-правового криминологического исследования / И. Н. Рыжов // Міжнародна кримінологія – проблемне поле міждисциплінарних досліджень : матеріали II науково-практичного семінару. – К. : Сталь, 2011. – Вип. 2. – С.191 – 195.

8. Скомороха В. Правосуддя і захист прав людини як реакція на тероризм / В.Скомороха // Право України. – 2002. – №11. – С. 5 – 12.

9. Громівчук І. М. Право на розвиток в умовах глобалізації і ескалація тероризму / І. М.Громівчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип.20 (Ч. I). – С.213 – 216.

10. Антипенко А. В. Конфліктологічний підхід у міжнародно-правовому регулюванні боротьби з тероризмом: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / А. В.Антипенко. – О., 2013. – 20 с.

11. Кубальський В. Н. Криминогенность глобализационных процессов как предпосылка для выделения международной криминологии / В. Н.Кубальський // Міжнародна кримінологія: стан і перспективи : зб. матеріалів круглого столу, 26 лютого 2010 р. : доповіді. – О. : Фенікс, 2010. – С.116 – 121.

Громівчук І. М. Міжнародна кримінологія тероризму: стан і перспективи захисту прав людини в умовах боротьби з тероризмом

Стаття присвячена проблемі захисту прав людини в умовах боротьби з тероризмом, а саме – можливостям, які для вирішення цієї проблеми надає міжнародна кримінологія. Проаналізовано ефективність сучасних кримінологічних досліджень злочину тероризму, втілених у міжнародно-правових антитерористичних нормах, для боротьби з тероризмом і дотримання прав людини в умовах такої боротьби. Також автором досліджено та показано, який потенціал у сфері захисту прав людини містить у собі міжнародна кримінологія тероризму.

Ключові слова: тероризм, кримінологія, міжнародна кримінологія тероризму, права людини, міжнародне антитерористичне право.

Громивчук И. М. Международная криминология терроризма: состояние и перспективы защиты прав человека в условиях борьбы с терроризмом

Статья посвящена проблеме защиты прав человека в условиях борьбы с терроризмом, а именно – возможностям, какие для решения этой проблемы предоставляет международная криминология. Проанализирована эффективность современных криминологических исследований преступления терроризма, воплощенных в правовых антитеррористических нормах, для борьбы с терроризмом и соблюдения прав человека в условиях такой борьбы. Также автором исследовано и показано, какой потенциал в сфере защиты прав человека содержит в себе международная криминология терроризма.

Ключевые слова: терроризм, криминология, международная криминология, права человека, международное антитеррористическое право.

Hromivchuk I. International criminology of terrorism: status and perspectives of protection of human rights while countering terrorism

The article is devoted to the problem of protection of human rights while countering terrorism, namely – to the possibilities of international criminology for the solution of this problem. It is analysed, if modern criminological investigations of terrorism, embodied in legal antiterrorist norms, are efficient in countering this crime and for protection of human rights while that countering. The author investigated and demonstrated the potential of international criminology of terrorism in the sphere of protection of human rights.

Key words: terrorism, criminology, international criminology, human rights, international antiterrorist law.